

OVERZICHT VAN DE FRANKISCHE MUNTSLAG VOOR DE KAROLINGERS

De studie van de muntomloop in West-Europa tijdens de Volksverhuizingen is erg belangrijk voor de economische geschiedenis. Door de schaarste aan geschreven bronnen - geen enkele Merovingische wettekst maakt gewag van de muntslag - kan een dergelijke onderneming slechts uitgevoerd worden door middel van de bestudering van de muntvondsten en munttypes en hun zo nauwkeurig mogelijke datering.

Zo is men er in geslaagd om vast te stellen dat in het Merovingisch rijk tussen de 6de en de 8ste eeuw verscheidene opeenvolgende muntstelsels voorkwamen.

1. Het slaafs overnemen van de Romeinse en Byzantijnse denominaties en types

Het graf van Childerik, die omstreeks 480 stierf, bevatte 200 Romeinse denarii en een honderdtal goudstukken op naam van Valentinianus III, Julianus Nepos, Theodosius II, Marcianus, Leo I, Zeno en Basiliscus.

De schatten die uit het begin van de 6de eeuw dateren (o.a. van het Burgondisch grafveld van Chauxy) zijn samengesteld uit Byzantijnse munten en slaafse imitaties van deze stukken, waarbij de Byzantijnse originelen in de meerderheid zijn.

De aanwezigheid van de Byzantijnse munten in deze vondsten toont aan dat de handelsbetrekkingen tussen Belgica Secunda en het Oosten niet verbroken werden tijdens de Frankische invasie, en dat ze nog bestonden in de 6de eeuw.

Bovendien blijkt hieruit dat de Franken - evenals de andere barbaarse volksstammen die in de 5de eeuw het West-Romeinse rijk onder de voet liepen - het monetair systeem van Konstantijn ongewijzigd overnamen en zelf uitsluitend munt sloegen op naam van de regerende keizer. Aanvankelijk was dit de West-Romeinse keizer, maar na de afzetting van Romulus Augustulus in 476 werd de naam van de Byzantijnse keizer gebruikt.

Imitatie van
een solidus
van Anastasius

Imitatie van
een tremissis
van Anastasius

Imitatie van
een siliqua
van Theodosius II

Door in de door hen veroverde gebieden de beeltenis en naam van de keizer op de munten te handhaven wilden de barbarenkoningen echter zeker niet hun onderwerping aan het keizerlijk gezag uitdrukken. Ze werden tot deze ongewone maatregel gedwongen door commerciële belangen: de keizerlijke goudstukken werden overal aanvaard, ook buiten het keizerrijk; een munt op naam van een

barbarendkoning zou daarentegen geen enkel vertrouwen genieten. De keizerlijke munttypes werden dus gehandhaafd omdat de handelsbetrekkingen met het Oosten bleven bestaan.

2. Invoering van eigen merktekens en types

Bij de internationale handel speelden vooral de goudstukken een rol; het belang van het zilvergeld was veel geringer en kopermunten circuleerden enkel lokaal. De barbarendkoningen konden het zich dan ook gemakkelijker veroorloven om op beide laatste het merkteken van hun gezag aan te brengen. Dit kwam duidelijk tot uiting toen deze vorsten hun eigen monogram op hun pseudo-keizerlijke munten begonnen te plaatsen (1) : op de goudstukken gebeurde dit steeds heel onopvallend (2) terwijl dit merkteken op de zilver- en kopermunten veel prominenter was. In een aantal gevallen werd de naam en de beeltenis van de keizer op deze laatste zelfs vervangen door die van de koning (3).

De Frankische koningen begonnen kort na de dood van Clovis hun naam op de zilver- en koperstukken te plaatsen. De zilverstukken bezitten Romeinse types die op een barbaarse manier weergegeven werden en zijn gekenmerkt door hun dunne muntplaat. Men kent exemplaren op naam van Diederik I (511-534), Theodebert I (534-548), Childebert I (511-558), Clotarius I (511-561) en Sigebert I (561-575). Het gewicht van deze stukken toont aan dat het onderverdelingen van de Siliqua zijn ($1/3$, $1/4$, $1/6$, $1/8$ en misschien zelfs $1/16$ Siliqua), die omwille van de zilverschaarste ingevoerd werden.

Clotarius I
(511-561)
 $1/4$ Siliqua

Men heeft lang gedacht dat de Merovingers in de 6de eeuw zilveren denarii kenden, omdat deze denominatie in enkele teksten wordt vermeld. Gregorius van Tours (die omstreeks 594 stierf) gebruikte echter uitsluitend het woord "argenteus" om zilvermunten aan te duiden, en vernits op het ogenblik dat de barbaren zich in Gallië vestigden de denarius (nummus) een koperstuk was met een theoretisch gewicht van 1,09 gram zijn deze "denarii" zonder twijfel de zeer zeldzame kleine koperstukjes waarvan exemplaren op naam van Childebert I (511-558), Diederik I (511-534) en Theodebert I (534-548) gekend zijn.

Theodebert I
(534-548)
NUMMUS

Deze munten wegen ongeveer 1 gram en lijken op dezelfde muntvoet als de keizerlijke nummus geslagen te zijn. Van zilveren denarii is er geen sprake voor het 2de kwart van de 7de eeuw.

Theodebert I gaf bovendien als eerste ook goudstukken uit met zijn eigen naam, tot grote verontwaardiging van de Byzantijnen. Dit gebeurde vermoedelijk omstreeks 538, toen hij in Italië oorslog voerde tegen de Goten en de troepen van Justinianus. Zijn voorbeeld werd nagevolgd door andere vorsten, o.m. door zijn oom Childebert I (511-558) (4).

Theodebert I
(534-548)
Solidus

Omstreeks 568 werd de handelsroute naar het Oosten via Italië verbroken door de invallen van de Longobarden. De commerciële contacten werden wel hersteld via de havens van Zuid-Frankrijk (waar door de muntateliers van deze plaatsen zeer belangrijk werden) (5), maar het handelsvolume verminderde sterk.

Sigebert III
Tremissis
Marseille

Uit later dateerbare vondsten - zoals die van Saint Aubin (635) en Buis (645) - is af te leiden dat de handelsweg via de Rhône, de Saône en de Maas nog gebruikt werd, maar dat de handel met het Zuiden verder achteruitging. De handel met het Oosten viel nu ook vrijwel volledig weg, zodat de aanmunting van imitaties van keizerlijke stukken sterk achteruitging.

De handelswegen verplaatsten zich nu naar het Noorden, naar de Rijn en de Maas. De schatten die na 650 werden verborgen bevatten vrijwel geen Provençaalse stukken meer; hun plaats wordt ingenomen door munten afkomstig uit ateliers gelegen langs de oevers van beide voornoemde rivieren.

Daarnaast komen er ook nog een niet te verontachtzamen hoeveelheid Angelsaksische en Friese munten in voor.

Angelsaksen
Tremissis
Londen

Alhoewel de behoefte aan imitaties van keizerlijke munten dus geleidelijk verminderde, bleven bij de Merovingers goudstukken met de naam van de koning eerder uitzonderlijk. Het monopolie, dat het centraal gezag over de muntslag bezat, was in de Merovingische vorstendommen ondertussen immers verloren gegaan, en iedereen die goud bezat kon dit tot munten verwerken. Men bleef wel de keizerlijke types imiteren (al werd stylistisch steeds meer van de originelen afgeweken), maar de naam van de keizer werd steeds meer vervangen; meestal niet door die van de koning, maar door de naam van degene die de munten produceerde. Talrijke schatvondsten (Canterbury, Monneren, enz...) tonen ons dat deze lokale munten omstreeks 575 opduiken. Van dan af bestaan er drie soorten Merovingische munten: met de naam van de koning, op naam van religieuze instellingen of op naam van particulieren (de zgn. monetarii). De stukken die de naam van een monetarius vermelden zijn veruit het talrijkst (6). De andere zijn slechts uitzonderingen en trouwens vrijwel zeker ook privé-aanmuntingen (7).

Monetarius
Nicasio
Tremissis

Dagobert II
Tremissis

Ofschoon de muntslag in de handen van particulieren overging, bleef de eenheid van het monetair systeem in het Frankisch rijk behouden. Deze eenvormigheid is niet uitsluitend het resultaat van economische factoren (8); het centraal gezag heeft zeker - op zijn minst in bepaalde gevallen - ingegrepen (9). Toch zou het tot onder de Karolingers duren vooraleer het gereorganiseerd staatsgezag er in slaagde om het muntrecht opnieuw naar zich toe te trekken.

In andere barbaarse vorstendommen vond soms een gelijkaardige evolutie plaats, maar daar werd het koninklijk monopolie op de muntslag veel vlugger hersteld (10).

3. Invoering van het goudmonometallisme

Tijdens de laatste decennia van de 6de eeuw onderging het Merovingisch muntstelsel een diepgaande wijziging. De aanmunting van koper- en zilverstukken werd stopgezet, zodat men bewust of onbewust naar het monometallisme overging; de aanmaak van goudmunten nam bovendien sterk toe (er zijn immers veel meer goudstukken uit de 6de/7de eeuw teruggevonden dan uit de voorgaande periode).

Deze periode wordt bovendien gemarkeerd door het definitief verdwijnen van de imitaties; de laatste keizer die op barbaarse munten wordt afgebeeld is Heraclius (610-640).

4. Herinvoering van het bimetallisme

In de eerste helft van de 7de eeuw wordt de aanmunting van zilverstukken hervat. Deze terugkeer naar het bimetallisme steunde op de invoering van de zilveren denarius, een nieuwe denominatie.

Bisschop
Proculpus II
Denarius

In een akte van Dagobert van 629 wordt het woord "denarius" voor het eerst gebruikt om een zilverstuk aan te duiden. De keuze van deze naam is vrij eigenaardig; de laat-Romeinse denarius of nummus was immers een koperstuk van geringe waarde dat 1,09 gram woog (er gingen 300 nummi in 1 Romeins pond).

Het is ongetwijfeld omdat de nieuwe zilveren denarius hetzelfde gewicht kreeg als de koperen nummus dat hij zo werd genoemd. Prou (11) stelt wel dat de Merovingische denarius tussen 1,2 en 1,3 gram woog, maar dit is duidelijk een vergissing. Omstreeks 755 besliste Pepijn immers om van dan af slechts 264 denarii uit één pond zilver te laten vervaardigen (wat neerkomt op 1,236 gram per stuk), waar dus uit af te leiden valt dat voordien dit aantal groter was (en het gewicht per stuk lager). Zoals gebruikelijk in de 19de eeuw leidde Prou het theoretisch gewicht van de denarius af van het gewicht van de zwaarste exemplaren. Nu weten we echter dat de zilverstukken in de middeleeuwen bij hun uitgifte vrij grote onderlinge gewichtsverschillen konden vertonen (12). Om het gewicht van de denarius vast te stellen mag men zich dan ook niet steunen op de zwaarste exemplaren, maar moet het gemiddelde van een zo groot mogelijk aantal onbeschaadigde stukken genomen worden. Een dergelijk onderzoek geeft inderdaad resultaten die met het gewicht van de nummus overeenstemmen:

- 1) het gemiddeld gewicht van de 647 denarii die door Prou worden vermeld bedraagt 1,11 gram, met uitersten van 1,04 en 1,116 gram;
- 2) de 194 exemplaren die in de Belfort (13) voorkomen, wegen gemiddeld 1,11 gram met 1,02 en 1,15 gram als uitersten;
- 3) de 313 exemplaren van de vondst van Bais geven gemiddeld 1,15 gram.

De creatie van de denarius hield geen verband met de munthervorming van Heraclius; de economische banden met het Oosten bestonden nog nauwelijks en konden dus geen motief zijn om zich op het nieuw monetair systeem van Byzantium te aligneren. De Byzantijnse hele en halve zilveren miliarensen behoorden trouwens, met een snede (14) van 96 en 192 in het pond, tot een volledig verschillend stelsel.

De denarius is ook geen imitatie van de sceattas die in Engeland en Friesland werden aangemunt, al blijken er met die streken tijdens deze periode wel commerciële banden te hebben bestaan (15). De creatie van de denarius is chronologisch eerder aan Clotarius II toe te schrijven dan aan diens zoon Dagobert (onder wiens regering ze voor het eerst vermeld worden), en de sceattas ontstonden meer dan 30 jaar later.

Angelsaksen
Sceatta

De gelijktijdige circulatie van goud- en zilverstukken vereist noodzakelijkerwijze het bestaan van een waardeverhouding tussen beide metalen. De teksten die dergelijke verhoudingen geven zijn echter weinig betrouwbaar en jonger dan men aanvankelijk dacht. Ze vermelden dat een solidus gelijkwaardig is aan 12 denarii, hetgeen blijkens de munten en de metaalkoersen in Byzantium niet het geval kan geweest zijn. Het lijkt er eerder op dat omstreeks 630 een solidus 40 denarii waard was; indien men hiervan uitgaat vindt men een waardeverhouding van $1,09 \times 40 / 3,89 = 11,21$ tussen goud en zilver, hetgeen zeer goed overeenstemt met de verhoudingen in het Oosten en in Byzantium.

Dit bimetallisme heeft bijna een eeuw standgehouden. De invoering ervan wijst op een rechtstreekse tussenkomst van de koning in de monetaire aangelegenheden (een dergelijke ingreep, toegepast in heel het koninkrijk, kon immers niet uitgaan van een monetarius) en bewijst dat de vorst steeds een zekere bevoegdheid met betrekking tot de muntslag behield, of - o.m. tijdens deze periode - tijdelijk terug naar zich toe kon halen.

De schatten uit deze periode bevatten nog slechts munten van ateliers die ofwel dicht bij de vindplaats gelegen waren, ofwel langsheen een handelsas die er op uitliep. Hieruit blijkt dat de handel met verafgelegen streken sterk in verval was: de munt circuleerde nog slechts in de zone rondom zijn uitgifteplaats.

5. Geleidelijke overgang naar het zilvermonometallisme

Hoemear de datum van verberging van muntschatten de 8ste eeuw benadert, hoe minder goudstukken zij bevatten; de schatten uit het begin der 8ste eeuw zijn zelfs hoofdzakelijk uit zilverstukken samengesteld. Bovendien verslecht het goudgehalte; zilver wordt in steeds grotere verhoudingen toegevoegd zodat het op het eind van de 7de eeuw nog slechts 550/1000 bedraagt (bvb. in de schat van Bordeaux).

De produktie van goudstukken vermindert dus geleidelijk tijdens de tweede helft van de 7de eeuw en stopt volledig bij het begin van de 8ste eeuw (of misschien zelfs iets vroeger). De schatten uit deze periode zijn daarenboven weinig omvangrijk, waaruit dan blijkt dat de muntomloop zeer sterk inkromp.

Het verdwijnen van het goud heeft bij vele auteurs tot valse conclusies geleid. Pirenne, Bloch en anderen beschouwden het verdwijnen van de goudstukken als een catastrofe, daar waar dit in werkelijkheid een symptoom was van een periode van deflatie en thesaurisatie.

Het leven organiseerde zich steeds meer op lokaal vlak en de handel met verafgelegen streken verdween; een dergelijke economie heeft geen nood aan munten van hoge intrinsieke waarde. De aanmunting van goud stopt dan ook niet omdat dit metaal uit onze streken verdween, maar omdat men geen behoefte meer had aan goudstukken. Er bleven in Gallië grote hoeveelheden goud over, maar men thesauriseerde die onder de vorm van edelsmeedkunst.

De monetaire systemen van de Franken, en vooral de overgang van het bimetallisme naar het zilvermonometallisme worden dan ook door deflatie en thesaurisatie verklaard.

NOTEN

1. Ricimer, de koning van de Sueven in Italië, plaatste als eerste zijn monogram op munten die voor de rest de types van keizer Severus III (461-465) imiteerden. Odoaker (476-493) en Theoderik deden er hetzelfde op hun imitaties van munten van respectievelijk Zeno en Anastasius. Gondeboud (+ 516), koning van de Burgonden, en zijn opvolgers volgden dit voorbeeld.
Het is slechts onder Amalrik (507-531) dat het monogram van de koning op de goudstukken van de Goten teruggevonden wordt. Een passus in de wet van Combotte handelt over het uit omloop nemen van de goudstukken van Alarik, de koning van de Wisigoten. Deze bezaten dus blijkbaar ook een herkenningsteken, maar we kennen geen exemplaren in natura. Aan deze koning worden evenwel enkele tremisses toegeschreven op naam van Anastasius, die op de keerzijde - hetzij in het veld, hetzij op het einde van het omschrift - letters dragen die als muntmerken voor Bordeaux, Toulouse, Poitiers en Narbonne geïnterpreteerd worden.
Van de Vandalen zijn geen goudstukken teruggevonden, zodat men veronderstelt dat hun aanwinsten vrij exacte copieën bleven van de keizerlijke munten.
2. Meestal op de keerzijde - hetzij in het veld, hetzij op het einde van het omschrift - en in zeer kleine letters. Zo plaatste Sigismund (516-524) een S aan het einde van de legende.
3. Odoaker (476-493) plaatste zijn monogram op de goud- en zilvermunten, geslagen op naam van Zeno. Op zijn koperstukken, afkomstig uit het atelier van Ravenna, vervingen zijn naam en portret deze van de keizer. Op de goudstukken van Theoderik is het monogram van de koning heel discreet op het einde van het omschrift op de keerzijde aangebracht of in het veld; het komt in een grotere versie voor op de keerzijde van zijn zilverstukken binnen een lauwerkroon, maar de voorzijde is nog steeds voorzien van de beeltenis van de keizer; deze verdwijnt op de koperstukken waar ze vervangen wordt door het opschrift DN THEODORICVS REX.
Bij de Burgonden sloeg Gondeboud (+ 516) solidi en tremisses op naam van Anastasius en met een discreet monogram; zijn zilver- en koperstukken dragen hetzelfde monogram op de keerzijde, maar dermate vergroot dat het bijna het volledig veld inneemt.
De koningen van de Vandalen, waarvan geen goudstukken met specifieke merktekens gekend zijn, gaven daarentegen wel zilverstukken uit die op de voorzijde de naam van de koning dragen, voorspgegaan door DN. Deze uitgaven beginnen onder Humerik (477-484) en gaan tot Galimer (530-534).
4. Vanaf Leovigild (573-586) brachten de Wisigotische vorsten tremisses in omloop met hun eigen "portret" en titulatuur op de voorzijde. In Italië werden vanaf Rotharis (632-652) goudmunten op naam van de koning geslagen. De munten van de Longobarden krijgen een koninklijk karakter vanaf Liutprand (712-744).
5. De schat van Escharen (Noord-Brabant), die tijdens deze periode werd verborgen, bestaat voor het grootste gedeelte uit stukken die in het Zuiden werden geslagen.

6. In het werk van Prou (*Les monnaies mérovingiennes de la Bibliothèque Nationale*) worden 2322 Merovingische goudstukken beschreven ; 50 hiervan vermelden de keizer, 131 een koning, 33 een kerkelijke instelling en 2108 (meer dan 90%) een monetarius.
7. De stukken met de naam van een koning of een kerkelijke instelling dragen meestal ook de naam van een monetarius.
8. De buitenlandse handel bestond nog, maar was reeds in belangrijke mate ingekrompen. De handelsstroom had zich bovendien al gedeeltelijk verlegd : Friesland en Engeland begonnen er aan deel te nemen.
9. Zo bijvoorbeeld bij het invoeren omstreeks 575 van de solidus die 1/84 van een pond woog en bij de creatie van de zilveren denarius in de eerste helft van de 7de eeuw.
10. Te oordelen naar de reeds vernoemde wet van Gombette hebben de Burgondische koningen nooit het muntrecht uit handen gegeven ; hierbij moet wel aangestipt worden dat het rijk van de Burgonden niet lang heeft standgehouden. Bij de Wisigoten werd de aanmunting van Eremias met de naam van de koning en van de muntplaats, zoals die door Leovigild werd ingevoerd, regelmatig voortgezet tot Spanje door de Arabieren werd veroverd. Deze regelmaat bewijst - samen met de eenvormigheid qua gehalte, gewicht en munttype - dat de koning een strenge controle bleef uitoefenen op de muntslag. Bij de Angelsaksen in Engeland blijkt de muntslag eveneens een privé aangelegenheid geworden te zijn. Slechts op het eind van de 7de eeuw trok Egfrith, koning van Northumbrië (670-685) de controle over de muntslag opnieuw voor een tijd naar zich toe. In Mercië gebeurde dit pas onder de regering van Offa (757-796).
11. M. PROU, *Les monnaies mérovingiennes de la Bibliothèque Nationale*, Parijs, 1892.
12. Vóór de mechanisatie van de muntslag kon het gewicht van de aan te maken munten wettelijk op twee verschillende manieren vastgelegd zijn :
 - ofwel door het gewicht van elk afzonderlijk stuk voor te schrijven, met een bepaalde tolerantie naar boven en naar onder ; deze methode werd vooral voor de kostbare goudstukken gebruikt ;
 - ofwel door voor te schrijven hoeveel stukken van een bepaalde muntsoort uit een bepaalde massa metaal moesten vervaardigd worden ; dit hield o.w. in dat grotere gewichtsfuctuaties toegelaten waren in zoverre de te lichte exemplaren en de te zware elkaar compenseerden. Deze methode was algemeen gebruikelijk voor de koperstukken en de meeste zilvermunten.
13. A. de BELFORT, *Description générale des monnaies mérovingiennes par ordre alphabétique des ateliers*, Parijs, 1892-1895.
14. De "snede" van een munt geeft het aantal exemplaren dat uit een bepaalde massa metaal vervaardigd werd.
15. Dit blijkt uit de vondsten van sceatta in Frankrijk.